

Eestimaal elavad ja elanud rahvad

Ene-Margit Tiit, Tartu Ülikooli matemaatika-informaatikateaduskonna
emeritiitprofessor, Statistikaameti peametoodik

Eesti pinnal on ajaloo jooksul elanud lisaks põlisrahvale – eestlastele – veel mitmete rahvuste esindajaid, on tulnud ja mindud, sageli on need tulekud ja minekud olnud vägivaldsed ja verised.

Artiklis on vaatluse all Eesti elanike rahvus. Rahvus on näitaja, mis eestlastele on läbi ajaloo väga tähtis olnud. 2000. aasta rahvaloenduse andmetest vaadati statistikaameti (SA) avalikus andmebaasis kõige rohkem tabeleid, kus sisaldus rahvustunnus. Rahvusvaheliselt ei kuulu rahvus aga kohustuslike loendusja küsitlustunnuste hulka, vaid on hoopis delikaatne ehk tundlik tunnus, mille küsimist ja andmete avaldamist täiendavalt piiratakse. Rahvuse asemel käsitletakse rahvusvaheliselt isikuid identifitseeriva tunnusega kodakondsust (mida mõnikord ka sama sõnaga – *nationality* tähistatakse), seda sünnikohaga täiendades.

Rahvusega on Eestis väga tugevasti korreleeritud emakeel, mida samuti Eestis rahvaloendusel küsiti, kuigi ka see rahvusvaheliselt kohustuslike tunnuste hulka ei kuulu. Kõike seda arvestades tuleb sageli, kui rahvusest räägitakse, kõigepealt küsida – mida selle all mõistetakse? Artiklis kasutame rahvuse traditsioonilist mõistet (ka etniline rahvus, *ethnic nationality*), mis ei ole Eestis dokumenteeritud, vaid ütluspõhine ja iga inimene määrab rahvuse ise pigem enesetunde kui täpse määratluse alusel.

Pilk minevikku

Siinne põlisrahvus, kes küll mõnel ajaloo perioodil on üsna ahtakeseks kuivanud, on ometi säilinud omakeelsena ja on taas iseseisev. Kindlasti on see ajaloo arenguloogika seisukohast üsna harukordne, sest aastasade ja -tuhandete vältel on kadunud ja hääbunud palju rahvaid ning paljud neist on olnud eestlastest märksa arvukamad.

Mingis mõttes on eestlaste elu olnud kogu aeg olelusvõitlus, võitlus püsijäämise pärast. Lisaks kaitses välisvaenlaste eest, mis on oluline igale rahvale ja riigile, tuleb eestlastel muretseda nii selle pärast, et jääda oma maale enamusrahvaks, kui ka selle pärast, et rahva arv ei kahaneks allapoole kriitilist piiri, mille tegelikku suurust keegi ei tea.

Eestlaste ja siinmail elavate teiste rahvaste esindajate suhted on olnud ajaloo vältel mitmesugused, kuid suuri etnilisel või religioosel pinnal toimunud kokkupõrkeid pole siin viimastel sajanditel sõdadevälisel ajal olnud. Kõige vaenulikumad suhted on olnud saksa mõisnike ja eesti soost maameeste vahel, siin kumuleerus sajanditepikkune vastasseis. Ometi suudeti Eesti Vabariigi algaastail need pinged võrdlemisi edukalt lahendada ja kuigi saksa mõisnikelt maa võõrandati, jäi osa

baltisakslasi Eestisse elama. Eestis elas sakslasi 1897. aastal 3,7 protsenti, 1922. aastal 1,7 protsenti ja 1934. aastal 1,5 protsenti rahvastikust. Palju sakslasi lahkus siit alles pärast Hitleri kojukutset 1939. aastal. Tõsi, siis leidis Eesti ühiskonnas neidki, kes sakslaste lahkumise üle rõõmustasid, nägemata selles aktis suure katastroofi hoiatavat eellugu.

Eestimaa pinnal elavatest iidsetest vähemusrühvustest tuleb meenutada veel rannarootslasi, keda on alla ühe protsendi elanikkonnast, Peipsi-äärseid venelasi, kellele lisandusid pärast vabadussõda Setumaa venelased ja mingi hulk siia jäänud valgekaartlasi (kokku 8,2%). Eesti rahvastiku hulka on alati kuulunud ka mingi hulk juute (keskmiselt 4000–5000, st alla poole protsendi), tuhatkond mustlast, piirialadel elanud lätlasi (alla poole protsendi koguelanikkonnast), mõni tuhat poolakat ja soomlast ning väike kogus tatarlasi. Teadaolevalt – arvestades toonast trükisõna ja suulisi mälestusi – ei peetud nende vähemuste vastu mingit viha. Juudiviha kui sellist pole Eestis kunagi tuntud. Pigem iseloomustas eestlaste suhtumist kõigi teiste rahvuste esindajatesse põhjamine emotsioonivaba jahedus.

Olukord muutus radikaalselt II maailmasõja ajal ja pärast seda. Sõja eel ja ajal lahkus enamik vähemusrühvuste esindajaid kodumaale (sakslased, rootslased) või evakueerus Nõukogude Liidu tagalasse (venelased, juudid). Seega 1941. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestis rahvaarv küll varasemast 10 protsendi võrra väiksem (põhjuseks eeskätt 1941. aasta küüditamine, mobilisatsioonid, sõjakaod ja vabatahtlik lahkumine), kuid eestlaste osakaal rahvastikus moodustas 91 protsenti, mis oli mitme protsendi jagu varasemast rohkem. Siiski saabus ka sel ajal Eestisse inimesi juurde. Üsna arvukas rahvusrühm (kokku üle 50 000), kelle sakslased siia saatsid, olid Leningradi lähistel Ingerimaal elanud ingerisoomlased, kellest enamik saadeti veel sõjapäevil edasi Soome, hiljem aga tagasi Nõukogude Liitu.

Rahvastiku muutus nõukogude ajal

1944. aasta lõpukuudel oli Eesti rahvaarv väiksem, kui see oli olnud varem selle sajandi jooksul, kuid keegi ei tea toonast täpset rahvaarvu. Tugevasti vähendasid Eesti rahvaarvu sõjapõgenikud – niihästi paadipõgenikud, kelle sihiks oli Rootsi, kui ka laevadega Saksamaale lahkunud. Põgenike üldarvuks on hinnatud 70 000. Kohe kui Punaarmee vallutas Kagu-Eesti, muudeti riigipiiri. Selle tulemusel põhiosa Setumaast, mis kuulus Eestile pärast vabadussõda alla kirjutatud Tartu rahu järgi, liideti koos elanikega Venemaaga, kus sellest loodi Petseri rajoon äsja taasloodud Pihkva oblasti koosseisus. Venemaaga liideti ka Narva jõe tagune piirkond koos Jaanilinnaga. Ka selle arvel vähenes Eesti elanikkond mitmekümne (võib-olla isegi ligi viiekümne) tuhande võrra.

Sellest hetkest peale, kui lahingud Eestimaal lõppesid, muutus Eesti immigratsioonimaaks ja oli seda 45 aasta jooksul. Ainus aasta, mil välisrände saldo (sisserännanute ja väljarännanute arvude vahe) oli negatiivne, oli suurküüditamise aasta 1949.

Kõigepealt saabus Eestisse tagasi osa sõjapõgenikest: need, kes olid lahkunud lahingute jalust või kelle põgenemisplaan oli luhtunud. Kohe hakkas Eestisse

tulema igasuguseid asjamehi ja spetsialiste ida poolt, et siinset elu korraldada Nõukogude Liidu seaduste ja reeglite järgi. Esines ka kurioosumeid, näiteks kirjaoskamatus likvideerimise kava – olid ju 1897. aasta rahvaloenduse andmetel Eestimaa ja Liivimaa elanikud ainsana kogu Venemaal peaaegu 100-protsendiliselt kirjaoskajad. Saabujate hulgas oli arvestatav hulk ka etnilisi eestlasi, kes olid pärast riigipööret Venemaale (Nõukogude Liitu) jäänud kas oma valikul või seetõttu, et neil ei õnnestunud optsiooni raames Eestisse naasta. Mitmesuguste allikate põhjal oli selliste isikute arv 1920. aastatel hinnanguliselt kuni 150 000; seda, kui paljud neist veerandsajandi möödudes olid elus ja Eestisse tulid, pole teada. Üksjagu neist nn Venemaa eestlastest olid põhjalikult ajupestud ja jäidki võõraks, suur osa aga leidis kodueestlastega ühise keele ja sulandus siinsesse ühiskonda.

Eesti elanikkonna rahvuslik struktuur muutus 45 aasta jooksul põhjalikult. Tasapisi kasvas ka eestlaste arv niihästi tagasirännanute kui ka positiivse iibe arvel – seda põhjustas suurel määral varasem sünnitamine, sest Euroopa riikides üldine sõjajärgne beebibuum jäi Eestis väga nõrgaks – kui väikest sündimuse tõusu mõne aasta jooksul üldse saab nii nimetada. Pidevalt kasvas sisserännanute arv, enamik neist olid venelased. Nende hulgas oli neid, keda siia oli suunatud tööle juhtivate riiklikult tähtsate ametite täitmiseks, samuti kaevandustesse, mis olid Nõukogude Liidu seisukohalt ülitähtsad, eriti Sillamäe piirkonnas. Oli ka vabatahtlikke tulijaid, eriti sõjas rängalt laastatud lähipiirkondadest – Pihkvamaalt ja Leningradi lähistelt. Lisaks venelastele tuli siia arvukalt ukrainlasi ja valgevenelasi, kuid aja jooksul suurenes saabujate lähteala ja kasvas Kaukaasia ning Kesk-Aasia liiduvabariikidest saabujate arv. Siinjuures on oluline märkida, et liikumine polnud kaugeltki ühesuunaline, igal aastal oli lisaks tulijatele ka arvestatav hulk lahkujaid. Lahkujate seas oli ka eestlasi, kes siirdusid Venemaale õppima või leidsid ahvatlevaid väljakutseid Venemaal ja eriti Siberi avarustes. Siiski oli eestlaste rändesaldo valdavalt positiivne.

Ka sõjajärgsel perioodil liigutati Nõukogudemaa administratiivkorras, inimeste endi soove arvestamata, suuremaid inimeste hulki rahvustunnuse alusel. Siia hulka kuuluvad küüditamised, kuid ka mõnevõrra vähem karmid protsessid. Nii toodi Eestisse 1960. ja 1970. aastatel Kasahstanist ja mujaltki Nõukogude Liidust nn Volga sakslasi, kellest arvestatav hulk ei osanud enam saksa keelt ja kes rändasid mõne aja pärast Saksamaale. Veelgi keerukam on Ingerimaal ja Leningradi oblastis elanud ingerlaste ja karjalaste epopöa, keda on toodud Eestisse, viidud Soome ja saadetud Siberisse ning kes kõigi muude rahvusrühmadega võrreldes kõige edukamalt on Eesti ühiskonda sulandunud. Sõjajärgsetel aastatel taastus Eestis ka juudi kogukond. Lisaks varem Eesti Vabariigis elanud ja sõjast eluga pääsenud inimestele kuulus sellesse ka omamoodi „pagulasi”, kes tulid Eestisse tagakiusamise eest muudes Nõukogude Liidu piirkondades (toonases Leningradis või ka Ukrainas). Arvestatav hulk juute aga lahkus Eestist pärast rahvusvahelise lepingu jõustumist Israeli ja USA-sse. Eestis elas jätkuvalt ka väike hulk mustlasi (kelle nimetust toona kuidagi halvustavaks ei peetud), kuid siinse kliima tõttu olid nad enamasti pigem suvekülalised. Tatarlaste kõrval, kelle kogukond on Eestis elanud juba sõjaeelsest ajast peale, elas Eestis paljude nõukogude rahvaste esindajaid, sealhulgas ka hõimurahvaid, kes aga sulandusid ühtsesse venekeelsesesse kogukonda.

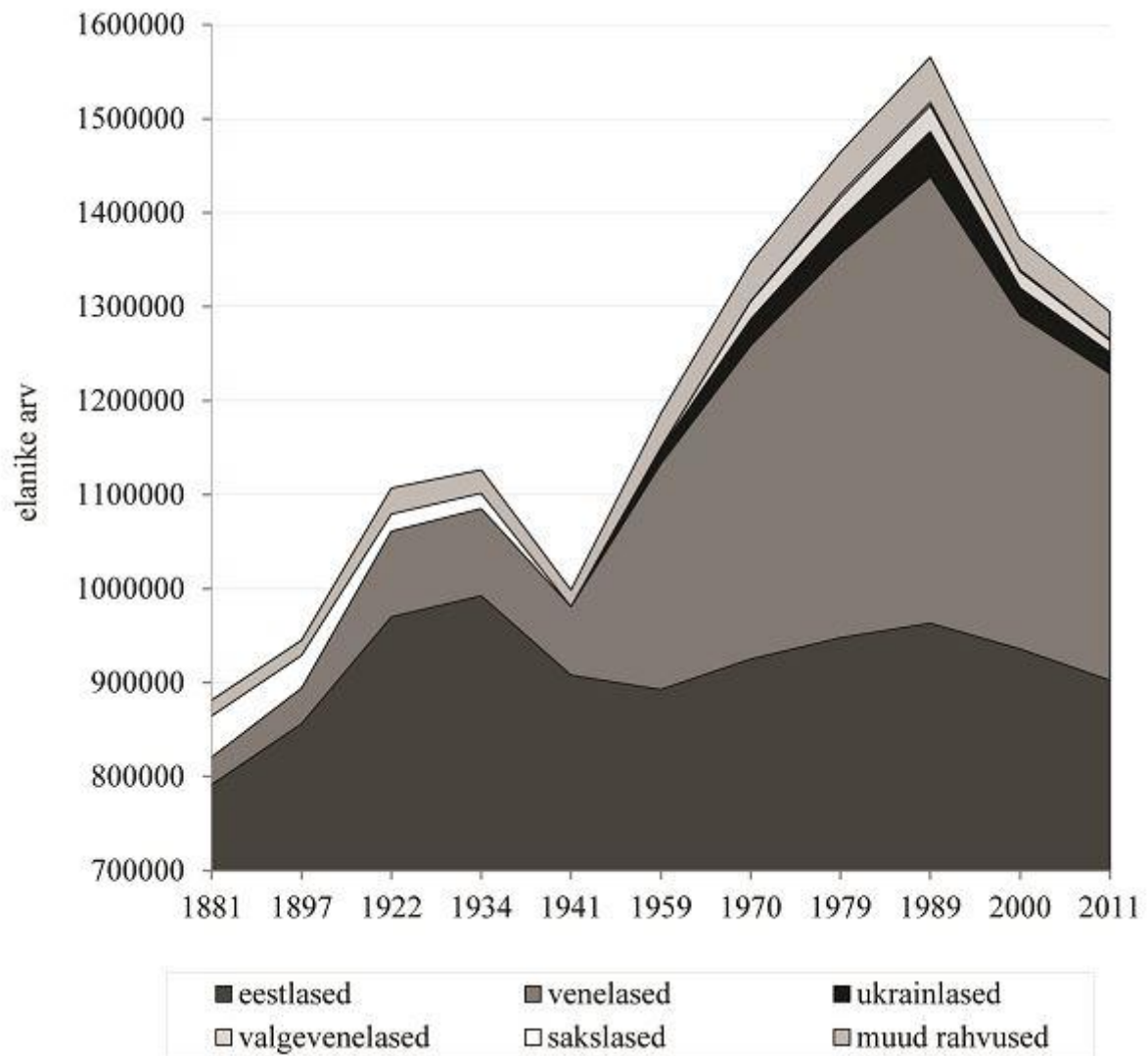
Eesti rahvastikupilt 1989. aastal

1989. aastal toimus Eestis viimane Nõukogude Liidu korraldatud rahvaloendus, seetõttu on selle aasta kohta rahvastikuandmed võrdlemisi hästi teada.

Nõukogude aja lõpuaastail oli rahvastiku olukord Eestimaal demograafi või majandusteadlase pilgu läbi väga hea. Rahvaarv oli suurem kui kunagi varem – üksnes tsiviilelanikkonda oli 1,566 miljonit, lisandus veel teadmata hulk sõjaväelasi. Rahvastik oli suhteliselt noor, sündimus oli Eesti kohta erakordselt kõrge – summaarne sündimuskordaja oli 1987. ja 1988. aastal 2,26, see ületas taastetaseme ligi 10 protsendi võrra – „laulva revolutsiooni beebibuum”. Ka oodatav eluiga, mis oli Eestis aastakümneid keskmiselt 69 ja 70 aasta vahel kõikunud, oli Gorbatšovi kuiva seaduse järelmõjuna viimase mõne aasta jooksul tõusnud üle 71 aasta, mis siiski Euroopa lõikes oli võrdlemisi tagasihoidlik tulemus. Kuigi eestlaste arv oli järjest kasvanud ning jõudnud loendushetkeks 963 281-ni, oli eestlaste osakaal (tsiviil)rahvastikus järjepidevalt kahanenud 61,5 protsendini. Eestlasi ähvardas oht jääda oma riigis vähemusrahvuseks, juba oli kaotatud enamus riigi pealinnas – nn SuurTallinnas, millesse kuulusid ka Maardu ja linnalähipiirkonnad, oli eestlaste osakaal 47,4 protsenti. Immigratsioon toimus järjepidevalt ja iga uus rajatis – oli see siis fosforiidikarjäär või muu suurejooneline ettevõtmine – kannustas immigratsioonipumpa tagant. Mida paremaks läks sinne elujärg, seda ahvatlevam tundus nõukogude inimestele mõte elada Baltikumis, nõukogude „välismaal”.

Kui rääkida rahvusrühmade paiknemisest Eestis, siis on muster väga lihtne: maal elasid põhiliselt eestlased, olles jätkuvalt maarahvas, kes töötas kolhoosides ja sovhoosides, kus elatustase oli jõudnud linnaga ühele joonele, kohati isegi kõrgemale. Aeg-ajalt siiski suunati ka neisse majanditesse mujalt saabunuid, kuid see puudutas rohkem riiklikke majandeid, sovhoose, kui teatava iseotsustamise õigusega kolhoose. Kõigest hoolimata oli maaelanikkonnast eestlasi 87,4 protsenti.

Joonis 1. Eesti rahvaarv ja rahvastiku rahvuskoostis rahvaloendustel

Märkus 1: Joonisel on esitatud kõik need rahvusrühmad, mille arvukus mõnel loendusel oli vähemalt 5000 inimest. Märkus 2: Parema ülevaate saamiseks algab joonisel vertikaaltelje skaala 700 000 inimesest.

ALLIKAS: Statistikaamet.

Põhiliselt elasid sisserändajad, kelle üheks ahvatluseks oli suhteliselt kiire korterisaamise võimalus, linnades – linnaelanike seas oli eestlasi napilt üle poole, 51,2 protsenti. Kõige rohkem elas sisserännanuid Ida-Virumaal, kus näiteks Narva ja Sillamäe linnas oli eestlaste osakaal vaid 2–3 protsenti. Enamik Ida-Virumaa linnu ja kaevandustega seotud asulaid olid venekeelsed. Mitte-eestlasi oli palju ka Harjumaal: lisaks Tallinnale oli täies ulatuses venekeelne linn Paldiski, muude rahvuste esindajad olid enamuses veel Loksal ja Maardus, aga ka Lääne-Virumaal paiknevas Tapa linnas, mis oli arvestatava suurusega militaarja raudteekeskus. Seda, kui palju eri rahvusi elas arvukates üle Eesti paiknevates sõjaväebaasides, ei ole teada – statistika selle kohta ei olnud avalik, ka ei suhelnud nad kuigivõrd kohaliku elanikkonnaga.

Võrdlemisi intensiivsest elamuehitusest hoolimata, millest andsid tunnistust nii linnas kui ka maal kerkinud korterelamud (maal kuni 5-, linnades valdavalt kuni 9-korruselised), valitses suur eluruumide kitsikus – eramute ehitamise võimalused olid kitsad, takistasid nii materjalide puudus kui ka regulatsioonid, maal aga olid põliskülad tühjenenud ning majandite töötajad olid kolinud majandikeskustesse, kus elu oli mugavam ja töölkäimine lihtsam. Tööpuudust ei tuntud, pigem kollitas töökäte puudus.

Tegevusvaldkonnad olid enamasti jagunenud rahvuste järgi. Et maal elasid valdavalt eestlased, siis töötasidki põllumajanduses ja kõigis sellega seotud valdkondades põhiliselt eestlased. Seevastu töölisklass oli Nõukogude Liidu ideoloogia järgi ühiskonnas juhtiv klass, ja sellepärast olid ka Eestis selle klassi esindajad pigem sisserännanud: kaevurid ja suurte ettevõtete töölised ning juhid ja insenerid olid valdavalt venekeelsed. Sama käis raudtee, lennutranspordi, aga ka sideja isegi statistikasüsteemi kohta – kõik need valdkonnad olid valdavalt venekeelsed ja mehitatud peamiselt sisserännanute ja nende järeltulijatega. Eestlaste ülekaal säilis haridus-, teadusja kultuurielus, põllumajanduses ja nn kohalikus tööstuses ning valdavalt madalamatel juhtimistasemetel.

Rahvastik taasiseseisvunud Eesti Vabariigi algkümnendil

Rahvastikuprotsessid hakkasid muutuma juba enne taasiseseisvumist. Kõige märgatavam oli välisrände järsk suunamuutus: massiivne sisseränne asendus veelgi massiivsema väljarändega. Muutuma hakkasid ka ülejäänud rahvastikuprotsessid ja need muutused olid omaselt kriiside ja sõdade ajale negatiivsed. Vähenes abiellumus ja sündimus, suurenes suremus, sealhulgas eriti välispõhjustest tingitud surmajuhtude arv. See nähtus ei ilmnenu üksnes Eestis, vaid nii toimus kogu Ida-Euroopas ehk nn siirderiikides, kus Nõukogude Liidu lagunemise tulemusena toimus vabanemine totalitarismist ja liidu mõjust, ning sai hiljem sotsioloogidelt nimetuse siirdešokk. Eesti väikeses ühiskonnas ilmnis see šokk suhteliselt varakult ja ägedalt, kuid võrreldes saatusekaaslastega algas taastumine võrdlemisi kiiresti. Siiski jäi Eestis kahekümneks aastaks loomulik iive negatiivseks ja hakkas aegamööda paranema alles uuel sajandil, sedagi peamiselt oodatava eluea pikenemise mõjul. Loomuliku iibe madalseisu peamiseks põhjuseks oli madal sündimus, mida omakorda mõjutas sündide edasilükkamine, mis väljendus sünnitusea tõusus.

Rahvastiku seisundit mõjutas tugevasti ka intensiivne väljaränne, mille ulatus pole seniajani päris täpselt teada. Väljarände tõttu muutus rahvastiku rahvuslik koosseis: eestlaste osakaal, mis 1989. aasta rahvaloenduse andmetel oli langenud 61,5 protsendile, tõusis 2000. aastaks 67,9 protsendini. Teiste rahvuste osakaal vähenes: 2000. aastal oli venelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste osakaal rahvastikus vastavalt 25,6, 2,1 ja 1,3 protsenti, eelmise loenduse ajal oli see olnud vastavalt 30,3, 3,1 ja 1,8 protsenti. Eesti vabanemine tähendas kõigi rahvaste esindajate võimalust oma kodumaale rännata ja seda paljud tegidki. Loomulikult ei puudunud ka Eestisse sisserändajad. Tulid eestlased, kes olid elanud teistes Nõukogude Liidu piirkondades, tuli ka omaaegseid sõjapagulasi ja nende järeltulijaid Rootsist, USA-st, Kanadast ja Saksamaalt – kuid kokkuvõttes siiski

vähe. Vaene taasiseseisvunud riik ei meelitanud siia jääma kuigi paljusid, kes seda ei teinud missioonitundest või siis lootusest suurt raha teenida.

2000. aasta rahva ja eluruumide loenduse tulemused

2000. aastal toimus taasiseseisvunud Eesti esimene rahvaloendus. Selle tulemus oli mõneti ehmatav: rahvaarv, mis seni loendusest loendusse oli järjest kasvanud, oli langenud tervelt

195 000, s.o 12,5 protsendi võrra. Lahkunutest suur osa olid mitte-eestlased, kes olid siia tulnud suhteliselt hiljuti, sealhulgas ka lahkuvate sõjaväelaste pereliikmed. Võrreldes eelmise loendusega oli rahvastik märgatavalt vananenud. Kuigi 10–14-aastaseid oli arvukalt – see oli nn laulva revolutsiooni põlvkond, kes sündis aastatel 1987–1989, olid järgmised vanuserühmad märksa väiksemad ja eriti vähe oli 0–4-aastaseid lapsi. Sünnimuse langus tabas eriti rängalt mitte-eestlasi, kelle puhul mõnel aastal sünnimus jäi poolele taastetasemest. Ka oodatav eluiga eristus rahvastunnuse järgi: eestlastel oli kõrgem, muude rahvuste esindajatel madalam. Ilmselt ei tundnud nemad end taasiseseisvunud Eestis turvalisena, nn siirdešokk tabas neid rängemini kui eestlasi.

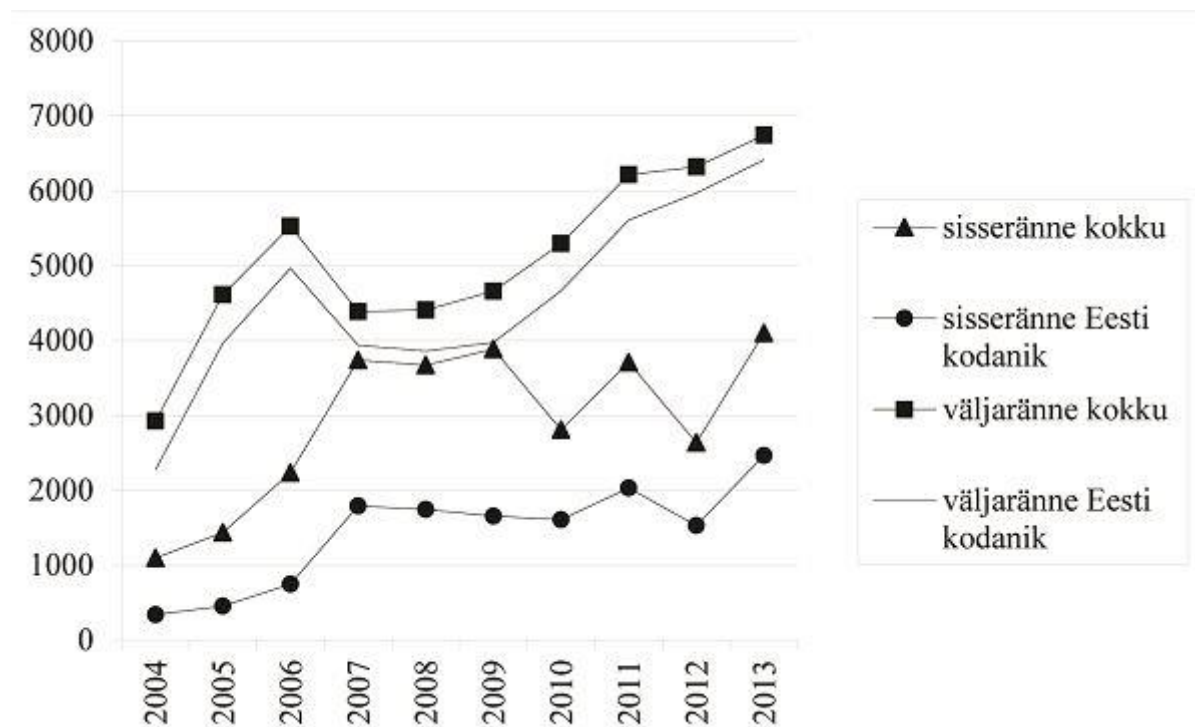
Kõige suuremaks probleemiks Eesti rahvastiku puhul kujunes väljaränne, sest välja rändasid eeskätt noored, tööjõulised inimesed. Esialgse mitte-eestlaste väljarändega kaasnes peatselt eestlaste väljaränne. Viimasel kümnendil on rahvused väljarändajate seas esindatud enam-vähem võrdeliselt nende arvukusega elanikkonnas, kusjuures eestlaste osakaal on pigem kasvanud, kuid arvestatavalt on aastatega kasvanud ka tagasiränne, vt joonis 2. Siiski ei kajasta see Eesti elanike välisrännet täies ulatuses, sest ametlikult registreeritud rände kõrval toimub ka registreerimata välisränne, mille mahtu on võimalik vaid kaudselt hinnata. Kuid ka registreerimata rände puhul on olemas tagasiränne, mis tõenäoliselt pigem kasvab. Majanduse kriisiaastatel oli väljaränne omamoodi abiventiiliks, mis aitas suhteliselt suure tööpuuduse vastu, kuid kui majanduses läks hästi, muutus töökäte vajadus aina pakilisemaks ja ettevõtjad hakkasid aina sagedamini rääkima töökäte immigratsioonivajadusest.

2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse tulemused. Rahvaarvu ja rändesaldo hindamine

Järgmine tõetund saabus 2011/2012. aasta vahetusel: Eesti 2011. aasta rahvaloenduse kriitiline moment oli selle aasta viimasel päeval, 31. detsembril 2011 kell 00.00. Loenduse andmetel oli Eesti rahvaarv taas märgatavalt vähenenud, võrreldes eelmise loendusega oli Eestis püsielanikke 75 597 inimese võrra vähem (5,5 protsenti), seega ei ulatunud rahvaarv enam 1,3 miljonini. Alates 1989. aasta loendusest oli rahvaarv kahanenud koguni enam kui veerand miljoni, s.o 271 207 inimese võrra. Andmete täpsemal analüüsimisel administratiivsete registrite abil selgus siiski, et arvestatav hulk inimesi – ligi 30 000 – oli jäänud loendusel arvestamata ja tegelik rahvaarvu hinnang 1.01.2012 oli 1,325 miljonit. Arvutused näitasid, et ka eelmisel loendusel, 2000. aastal, oli osa inimesi loendamata jäänud ja toonane rahvaarv oli napilt üle 1,4 miljoni. Kui rääkida rahvastiku vähenemisest, täpsustatud andmetel ligikaudu 240 000 inimest 23 aasta jooksul, tuleb arvestada negatiivset loomulikku iivet suurusega – 79 995 inimest

ajavahemikul 1.01.1989–1.01.2012 ja negatiivset rändesaldot, mille summaarne suurus 1989. aasta algusest 2012. aasta alguseni oli arvestuse kohaselt ligikaudu 160 000. Selle kohta pole aga täielikke andmeid, sest ränne on registreeritud vaid osaliselt – kaugeltki kõik inimesed, kes Eestist on lahkunud, ei registreerinud oma lahkumist ametlikult. Aastail 2000–2011 oli registreeritud rände saldo –22 690 inimest (lahkujaid 47 000, saabujaid 24 000), kuid pole võimatu, et tegelikud välisrände arvud, sh ka saldo absoluutväärtus on ligi kaks korda suurem, kusjuures registreerimata sisseränne on põhiliselt tagasiränne.

Joonis 2. Registreeritud välisränne aastail 2004–2013

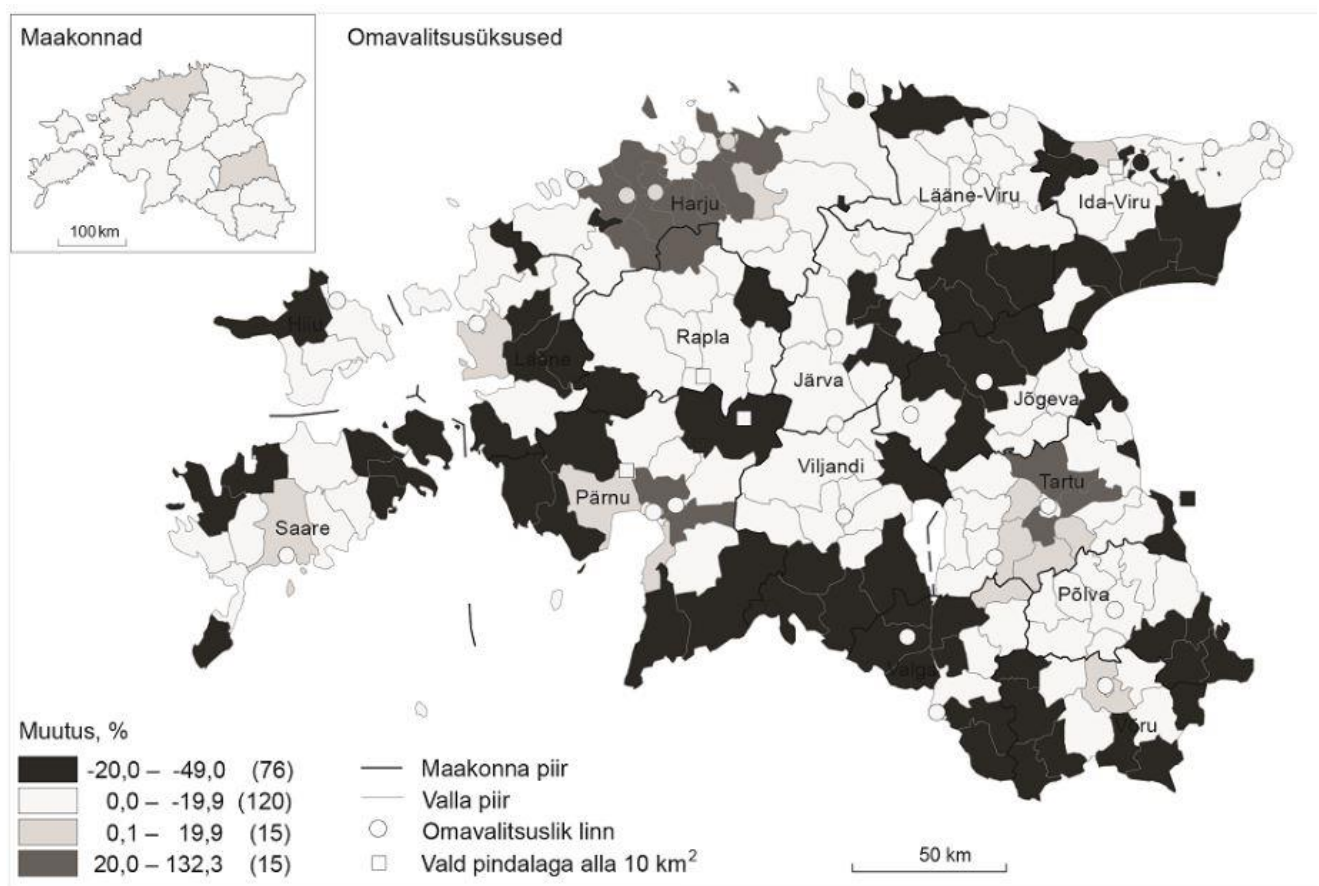
ALLIKAS: Statistikaamet.

Eesti rahvastik 21. sajandi algkümnendil. Paiknemine ja soo-vanuse jaotus

Viimase rahvaloenduse andmed kinnitasid lisaks rahvaarvu vähenemisele veel kahe olulise rahvastikuprotsessi toimumist Eestis: rahvastik vananeb ja koondub linnade ümbrusesse. Tähelepanuväärne on siin asjaolu, et pealiskaudne statistika – linnaja maaelanike arvukuse võrdlemine – seda ei näita, linnaja maaelanike suhtarv on Eestis olnud võrdlemisi püsiv juba aastakümnete jooksul, linnaelanike osakaal on püsinud 67 ja 69 protsendi vahel, sõltudes ka sellest, kas vallasisesed linnad arvestatakse linnade hulka. Ometigi on asustussüsteemis toimunud suured muutused. Rahvastiku koondumine linnade ümbrusesse pole pelgalt linnastumine. Tõsi, noored inimesed, eriti noored õpihimulised naised rändavad maalt linna, aga linnade elanikkond ei ole kasvanud ei absoluutselt ega ka suhteliselt, sest samal ajal toimub ka vastassuunaline protsess: nooremad, jõukamad ja haritumad lastega pered kolivad linnakeskustest linnalähedale maale, kus soetatakse eramu või moodsama ruumijaotusega korter. See nn

valglinnastumine toimub kõigis maailma arenenud riikides, sest linnaelu ei ole paljudele inimestele ahvatlev. Selle nimel, et veeta osa ööpäevast loodusele lähemal ja kasvatada lapsi tervislikumas keskkonnas, ollakse nõus sõitma iga päev tööle ka kümnete kilomeetrite kauguselt. Eestis algas valglinnastumine juba ligi sada aastat tagasi Nõmme rajamisega, kui jõukamad ja ettevõtlikumad tallinlased kolisid linnast välja männimetsa, lootuses leida seal oma perele tervislikumad elutingimused. Praegu ilmneb valglinnastumine mitte üksnes Tallinnas, Tartus ja Pärnus, vaid uusasumid kerkivad ka Võru, Rakvere, Haapsalu jt Eesti mõistes suuremate linnade ümbrusesse. Linnaelanike arv väheneb, sest elu suures korterelamus ei sobi paljudele, lähivaldade elanikkond aga suureneb, mõnesse neist tekivad juba ka kohalikud keskused. Ka ettevõtted valglinnastuvad. Elanikke kaotavad selle tagajärjel linnadest kaugemal asuvad piirkonnad: maakondade ääremaad ja isegi valdade äärealadel paiknevad külad, vt kaart joonisel 3.

Joonis 3. Rahvaarvu muutus ajavahemikul 2000–2012 Eesti omavalitsustes

ALLIKAS: Statistikaamet.

Kui valglinnastumine on igati ootuspärane ja normaalne protsess, siis ääremaastumine – linnadest eemal paiknevate piirkondade tühjenemine – on Eesti riigi seisukohast pigem negatiivne. Eriti muudab selle ebasoovitavaks linnaja maarahvastiku ebaühtlane soo-vanuse jaotus. Linnades on suures ülekaalus naised, neile leidub seal rohkem tööd, eriti arvestades seda, et Eestis on naised suhteliselt kõrge haridustasemega. Ligemale pooled nooremas tööeas naistest on kõrgharitud

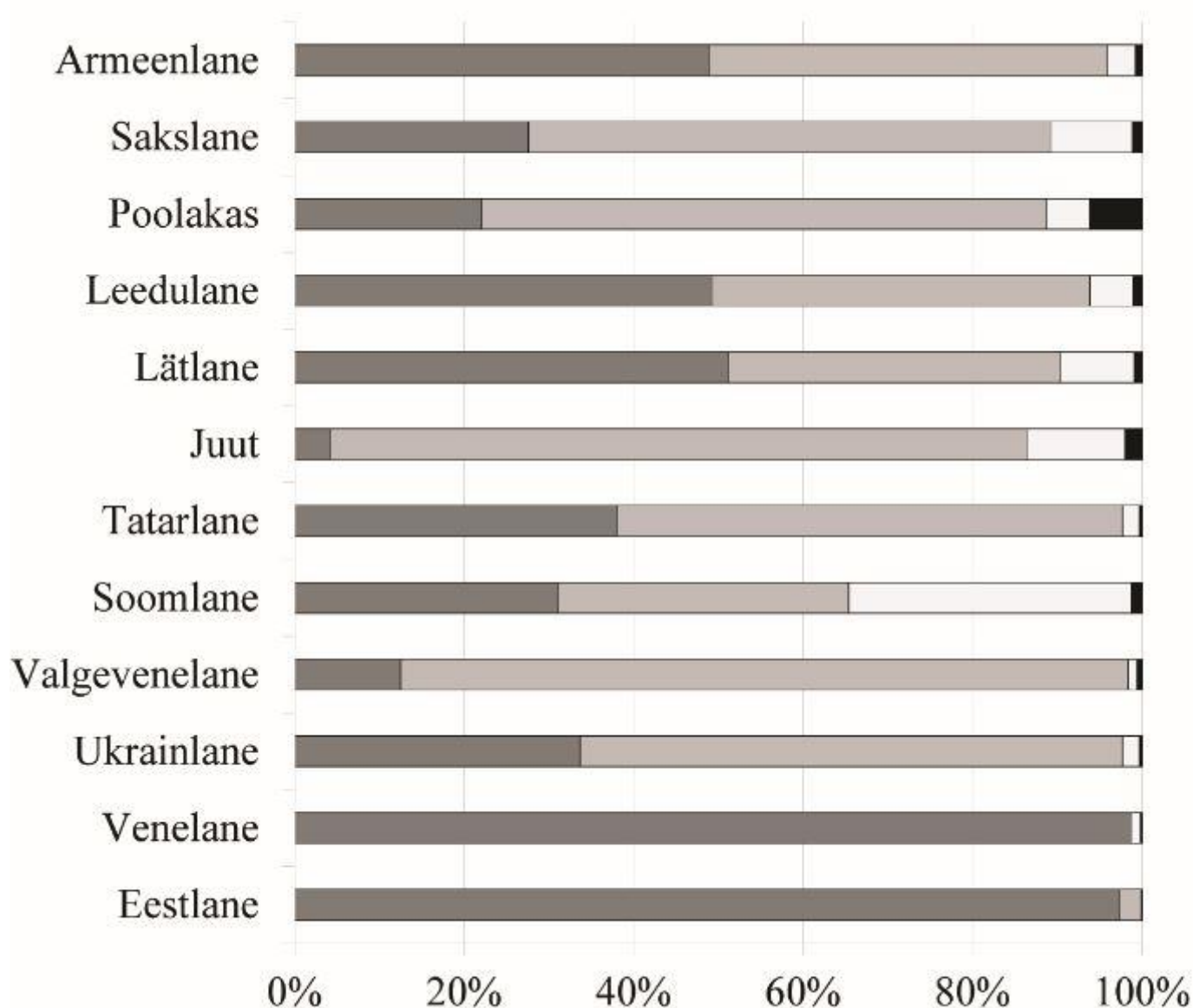
ning kõrgema haridusega naiste osakaal on suur kuni pensionieani. Seevastu linnadest eemal maapiirkondades on rahvastikustruktuuris oluline osa madalama haridustasemega nooremas tööeas meestel, kellele ka maal tööd jagub, kuid kelle jaoks puudub partneri valiku võimalus. Lisaks sellele elab neis piirkondades arvukalt eakaid, kelle seas domineerivad naised. Seega niihästi soo kui ka vanuse jaotuses erilisi erisusi silma ei paistagi, aga kaht tunnust koos vaadates on näha tasakaalu puudumist. Teisel Eesti rahvastikku praegusel perioodil iseloomustaval protsessil, vananemisel, on kolm olulist põhjust: jätkuvalt võrdlemisi madal sündimus, mille tagajärjel noorimad põlvkonnad on väikese arvulised; kiiresti pikenenud oodatav eluiga – aastail 2000–2012 kasvas meeste ja naiste oodatav eluiga vastavalt 6 ja 5 aasta võrra – ja kolmandaks, nooremate inimeste suur osakaal väljarändajate seas. Demograafilises mõttes on neist protsessidest kaks pigem negatiivsed, kuid oodatava eluea kasv kindlasti positiivne, sh väga hea ka üleeuroopalises arvestuses.

Eesti rahvastiku rahvusstruktuur ja rahvusrühmade paiknemine

Rahvastiku rahvuslikus struktuuris ei ole 21. sajandi esimesel kümnendil erilisi muutusi toimunud. Eestlaste osakaal on tõusnud ühe protsendi võrra ja läheneb 70 protsendile (meenutame, et 1970. aastal oli eestlaste osakaal 68,4 protsenti, langes aga 1989. aastaks 61,5 protsendini). Pääaegu kõigi vähemusrahvuste osakaal on vähenenud, eriti peab see paika nende puhul, keda varemgi oli Eestimaal vähe: vähenenud on ukrainlaste, valgevenelaste, juutide, ingerisoomlaste jt rahvusrühmade arvukus. Näiliselt mõnevõrra kirjumast tänavapildist hoolimata on Eestis praegu kõigi ülejäänud rahvusrühmade esindajaid vähem kui nõukogude ajal, kuid inimeste päritolumaade diapason on märgatavalt laienenud. Viimase rahvaloenduse andmetel 180-st Eestis elava rahvuse esindajatest 39 on esindatud üheainsa inimesega ja 85 rahvust on sellised, mille esindajaid on Eestis alla kümne. Üle tuhande esindaja on vaid 12 rahvusel, vt joonis 1, neist arvukaimad on peale eestlaste ja venelaste (vastavalt 902 547 ja 326 235) veel ukrainlased (22 573), valge-venelased (12 579) ning soomlased (7589). Ülejäänud seitsme rahvusrühma (tatarlased, juudid, lätlased, leedulased, poolakad, sakslased, armeenlased) esindajate arv jääb 1000 ja 2000 vahele.

Rahvuse kõrval on eestlaste puhul oluline identiteeditunnus emakeel. Eestlastest 97,4 protsenti peab oma emakeeleks eesti keelt, ja neist, kelle emakeel on eesti keel, on koguni 99,1 protsenti rahvuselt eestlased. Seevastu teiste rahvuste esindajate seas pole emakeele ja rahvuse seos nii tugev, vt joonis 4.

Joonis 4. Eesti arvukamate rahvusrühmade esindajate emakeel

ALLIKAS: Statistikaamet.

Väga selge on vene keele domineerimine vähemusrahvuste seas – siit on ka selge, miks vähemusrahvusi sageli ühise nimetusega „venekeelsed” nimetatakse. Rahvuskeel on emakeeleks vähem kui pooltel juutidel, valgevenelastel, ukrainlastel, tatarlastel, aga sama suundumus iseloomustab ka Eestis elavaid poolakaid, sakslasi ja soomlasi. Ka pool lätlastest, leedulastest ja armeenlastest peavad oma emakeeleks vene keelt. Siin on ilmselt tegemist ühelt poolt Nõukogude Liidu juurtega inimestega, kes on pikalt elanud venekeelses keskkonnas, teiselt poolt ka segaperedega, kelle puhul vene keel on ühiseks suhtluskeeleks. Eesti keele on omaks võtnud vaid kolmandik soomlastest, teiste rahvuste esindajaid on eesti keele kui emakeele kõnelejate seas vähe.

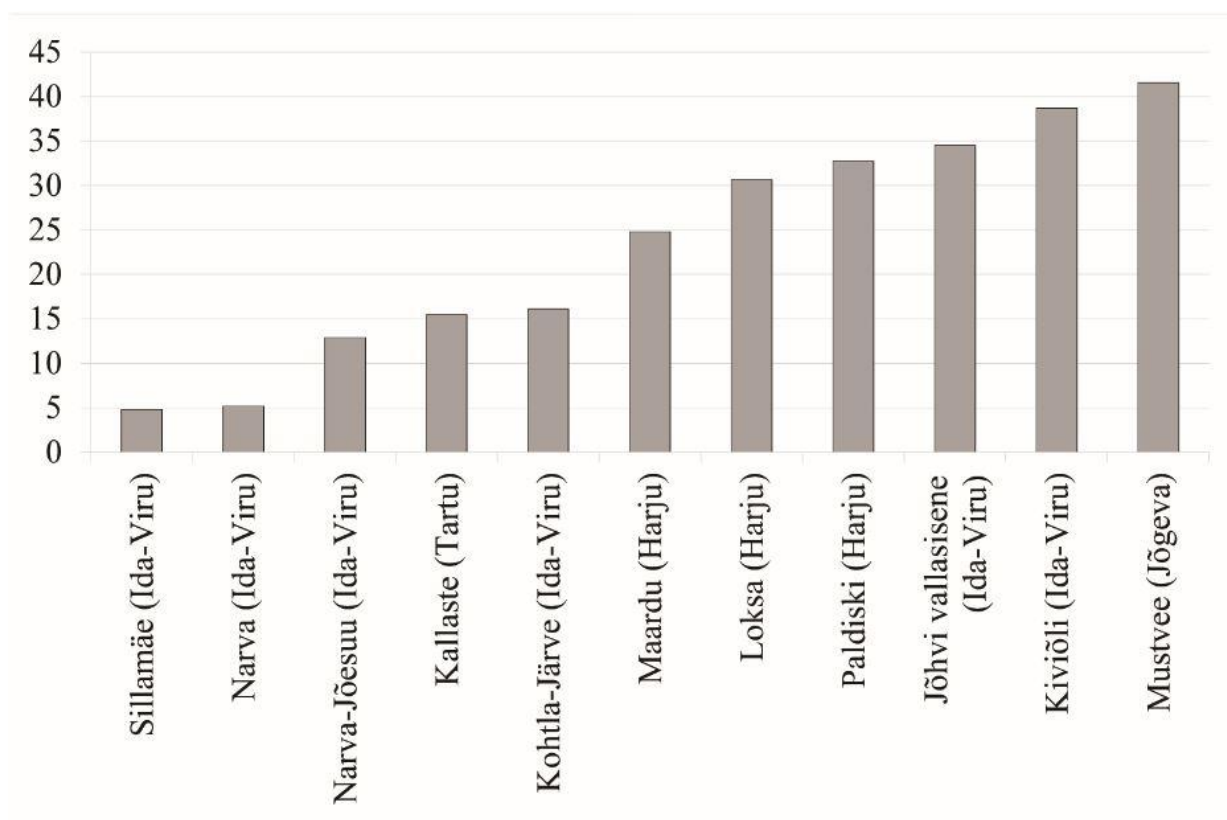
Erinevate rahvusrühmade paiknemine Eestimaa pinnal muutus viimase kümnendi jooksul vähe: jätkuvalt on Ida-Virumaa domineerivalt venekeelne: eestlaste osatähtsus siin ei kasvanud, nagu kõigis muudes maakondades, vaid langes poole protsendi võrra, 20 protsendilt 19,5 protsendile. Siin on ka praktiliselt täiesti venekeelseid linnu nagu Narva (eestlaste osakaal 5,2 protsenti) ja Sillamäe (4,8 protsenti), venekeelne elanikkond on ülekaalus ka teistes Ida-Viru linnades (välja arvatud tilluke Püssi, kus eestlasi on pisut üle poole), eestlased elavad pigem maal. Kuid venekeelseid linnu on Eestis mujalgi, eriti Harjumaal, vt joonis 5. Harjumaal elab eestlaste kõrval samuti mitmeid teisi rahvaid, eestlaste osakaal on seal 61,7 protsenti. Tallinnas oli loenduse andmetel eestlasi 55,3 protsenti, kuid eestlased olid vähemuses Lasnamäel (29,4%) ja napilt ka Põhja-Tallinnas (49,8%).

Maapiirkondades on eestlased praktiliselt kõikjal ülekaalus, erandiks on vaid Alajõe, Aseri ja Vaivara vald Ida-Virumaal, Peipsiääre ja Piirissaare Tartumaal ning Kasepää Jõgevamaal. Viimase kolme valla elanikud on siin juba 17. sajandist peale elanud vanausulised venelased (*staroverõ*). Nõukogude aja jäänukina on Tapa linnas üle 40 protsendi elanikkonnast venekeelne – see põline raudteesõlm oli ja on praegugi ühtlasi militaarkeskus. Siiski on siin elanikkonna rahvusstruktuur võrdlemisi suures osas muutunud peamiselt venekeelse elanikkonna lahkumise, kuid mõnevõrra ka eestikeelse elanikkonna lisandumise arvel. Sarnane on olukord Valga linnas, kus eestlaste osakaal on 64 protsenti. Tartu linnas on venekeelseid elanikke üle 18 protsendi. Ühelt poolt on siia mingil määral elama jäänud nõukogude aja väga arvuka militaarpersonal (siin oli suur sõjaväelennuväli) järeltulijaid, teiselt poolt on siin alati seoses ülikooliga elanud eri rahvuste esindajaid.

Lisaks eespool loetletud keskustele on Eestis mitu väiksemat linna, kus oli nõukogude ajal (osalt varem ja jätkuvalt nüüdki) tööstuskeskus ja kuhu selletõttu on muulasi suhteliselt rohkem kogunenud. Niisugused asulad on Harjumaal Kehra ja Lääne-Virumaal Kunda, kus eestlasi on ligikaudu kaks kolmandikku elanikkonnast. (Joonis 5)

Ülejäänud piirkonnad – vallad ja ka väiksemad linnad – on ülekaalukalt eestikeelsed, enamasti on neis eestlaste osakaal üle 90 protsendi, paljudes kohtades ka üle 95 protsendi.

Joonis 5. Eestlaste osakaal muulaste enamusega linnades

ALLIKAS: Statistikaamet.

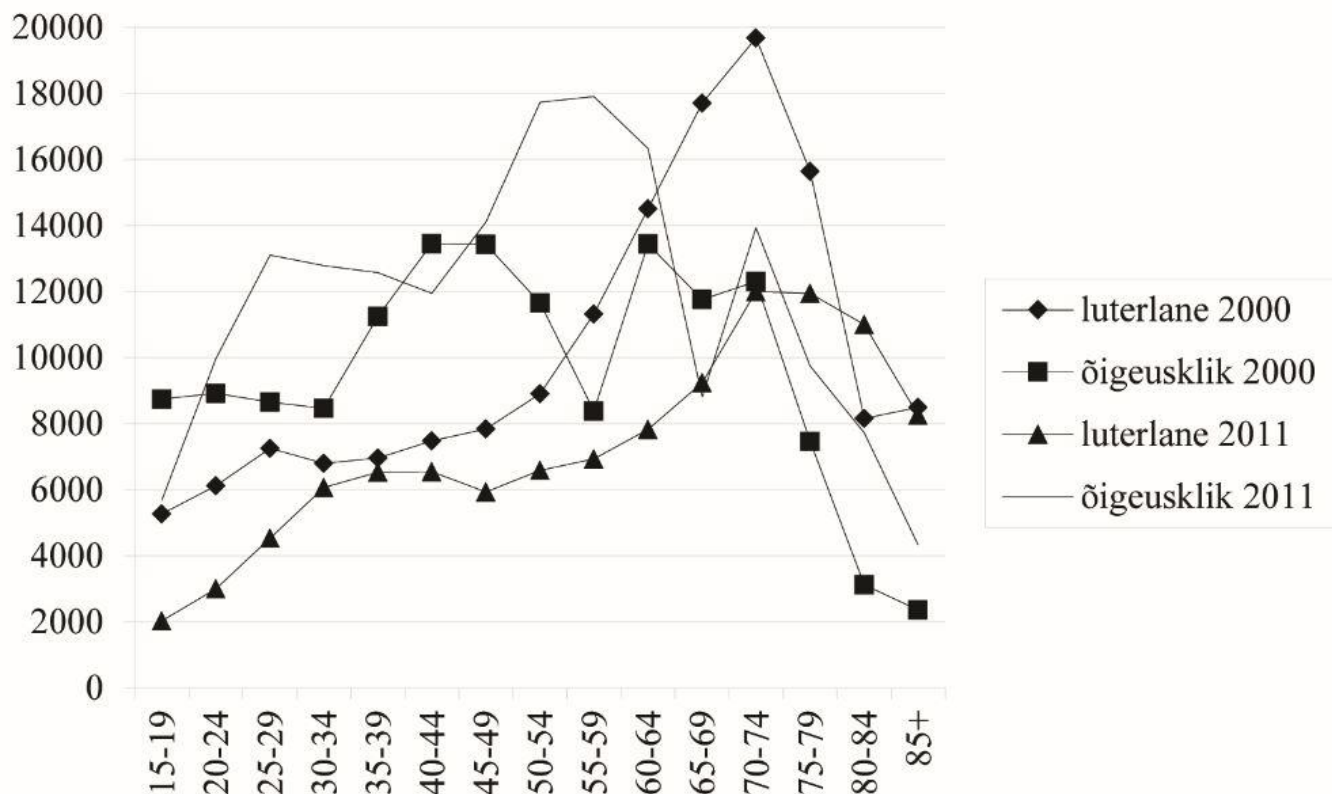
Eesti vähemusrahvused muude identiteeditunnuste järgi

Seni käsitlesime Eesti elanike jagunemist rahvuse ja emakeele alusel. See pole siiski ainus tunnus, mille poolest Eesti mitte-eesti elanikkond erineb eestlastest. Rahvusvahelise statistika kohaselt nimetatakse identiteeditunnusteks veel ka rassi, mida me ei käsitle, sest rassi poolest on Eesti elanikkond väga homogeenne, ja religiooni. Sisuliselt kuuluvad siia ka põlvnemise tunnused, sh sünnikoht ja kodakondsus, samuti näitab riigikeele oskus seda, kuivõrd inimene end riigiga seostab.

Religioossust võib viimase loenduse andmetel ka Eestis põhjendatult identiteeditunnuseks pidada (vt joonis 6). Mitte-eestlased erinevad eestlastest mitte üksnes usu valiku – eestlaste seas on domineeriv usk luterlus, venelaste seas õigeusk –, vaid ka usklike osatähtsuse ja nende vanusejaotuse poolest. Selgub, et venekeelsest elanikkonnast on üle poole (50,5%) usklikud, kusjuures see osakaal ei sõltu eriti vanusest ja on viimase kümnendi jooksul märgatavalt suurenenud. Eesti rahvusest inimestest on usklikke vähem kui viiendik (18,5%) ja usklikkus on oluliselt seotud vanusega, olles rohkem levinud eakate hulgas. Nimelt selle tagajärjel ongi luteriusuliste osakaal ühiskonnas viimase kümne aasta jooksul vähenenud: usklikke eestlaste põlvkond on surma tõttu vähenenud, pealekasvava põlvkonna seas on usklikke vähem. Siiski on praegusel ajal usupilt Eestis üsna kirju ja sõltub palju elanikkonna rahvuslikust koostisest. Esimene küsimus, mis

rahvaloendusel usu kohta esitati, oli usu tunnistamise kohta, kusjuures oli ka võimalus loobuda usu küsimustele vastamisest, seda kasutas kõigist vastajatest 14 protsenti, kuid juutidest 24 protsenti ja eestlastest 13 protsenti (väikseim suhtarv). Vähemalt 15-aastastest eestlastest kinnitas 65 protsenti, et nad ei tunnista ühtegi usku. Järgnesid juudid, lätlased ja soomlased (mitteusklikke vastavalt 48%, 40% ja 40%). Leedulaste ja sakslaste seas oli end mitteusklikuks tunnistanuid pisut üle 30 protsendi, venelaste seas pisut alla 30 protsendi. Venelaste, ukrainlaste, valgevenelaste ja armeenlaste seas oli populaarseim õigeusk (40–50% elanikest), kuid lisaks sellele oli õigeusk populaarseim ka sakslaste (20%) ja lätlaste (16%) seas. Luterlus oli populaarseim soomlaste ja eestlaste (27% ja 14% elanikest) ning teine eelistus sakslaste ja lätlaste puhul. Poolakate ja leedulaste eeliskirik oli katoliiklus (vastavalt 47% ja 33%). 32 protsenti tatarlastest ja 8 protsenti muude rahvuste esindajatest olid islamiusulised. Eestlaste seas oli veel 0,5 protsenti baptiste, 0,3 protsenti Jehoova tunnustajaid ja 0,4 protsenti maaja taarausulisi. Kuna maaelanikud on ülekaalukalt eestlased ja linnades elab palju muulasi, siis on Eestis usklike jaotus linnaja maaelanike vahel täiesti ebatraditsiooniline: maaelanike hulgas on usklike palju vähem kui linnaelanike seas. Etteruttavalt võib lisada, et sama suundumus ilmneb ka muude väärtuste, sh näiteks pereväärtuste puhul: kuna mitte-eestlased on oma hoiakutelt eestlastega võrreldes konservatiivsemad, tähendab see linnaelanike suuremat konservatiivsust võrreldes maaelanikega, mis samuti on üsnagi ainulaadne.

Joonis 6. Olulisemate religioonide esindajate arvukus sõltuvalt vanusest Eestis aastail 2000 ja 2011

ALLIKAS: Statistikaamet.

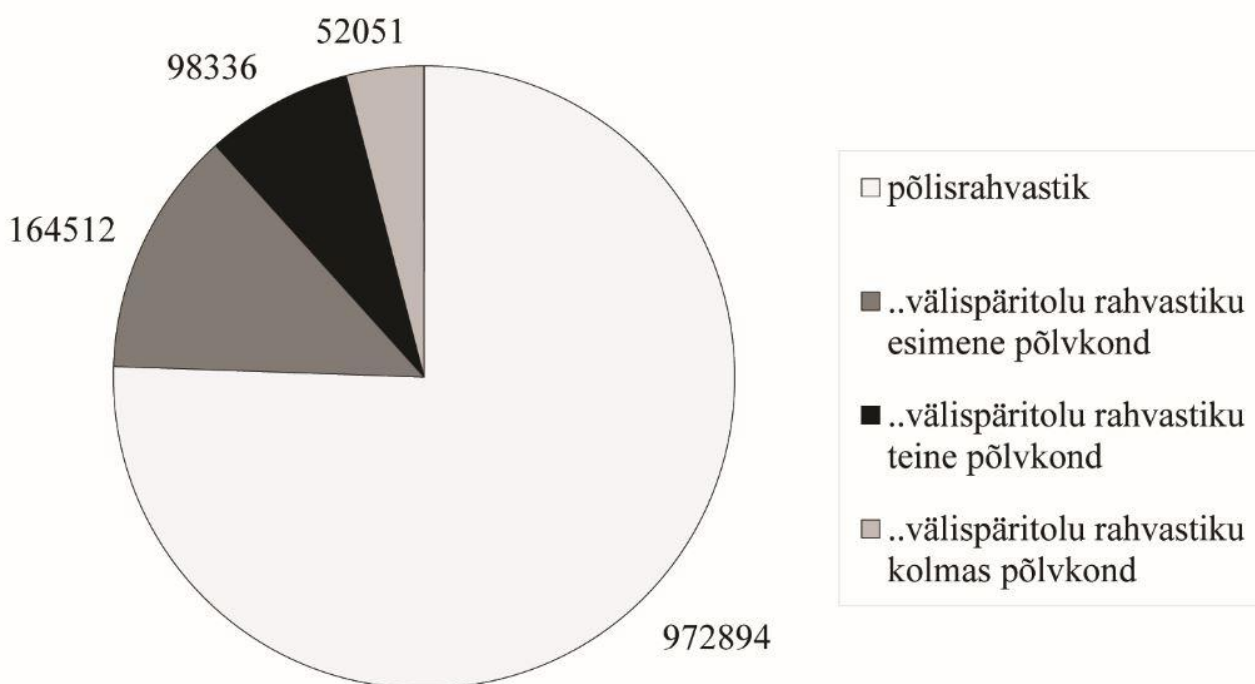
Oluline identiteeditunnus Eesti kontekstis on ka eesti keele oskus. Eesti vähemusrahvusest kogukonda iseloomustab assimileerumine vene rahvusega, mida kõige ilmekamalt näitab nende emakeele valik, kuid seotust Eesti riigiga iseloomustab eesti keele kui võõrkeele oskus. Mõneti paradoksaalselt ei ole eesti keele oskus siin elatud aastatega suurenenud, kõige vähem oskavad eesti keelt eakad mitteeestlased, kes on Eestis elanud juba üle poole sajandi. Seevastu uustulnukate eesti keele oskus on keskmiselt parem. Siin on põhjuseks niihästi elukeskkond (elamine venekeelses keskkonnas) kui ka üldine eluhoiak, mida kaudselt näitab ka kodakondsus. Kodakondsus ja keeleoskus, mis on omavahel tugevasti korreleeritud, sõltuvad olulisel määral sellest, mitmendat põlvkonda inimene Eestis elab.

Eesti elanikkonna põlvnemise analüüs

Esimest korda Eesti rahvaloenduste ajaloos hakati taasiseseisvunud Eestis jälgima Eesti elanike põlvnemist. 2000. aastal küsiti loendatavatelt lisaks nende endi sünniriigile ka isa ja ema sünniriiki; 2011. aasta loendusel lisandus küsimustikku vanavanemate sünniriik lihtsustatud kujul vastuse-variantidega „kõik Eestis”, „osa Eestis”, ja „kõik väljaspool Eestit”. See võimaldas jaotada Eesti elanikkonna põlisuse alusel nelja kategooriasse:

1. esimese põlvkonna välispäritolu rahvastik – inimesed, kelle vanemad ja kes ise on välismaal sündinud;
2. teise põlvkonna välispäritolu rahvastik – inimesed, kes on Eestis sündinud, kuid kelle mõlemad vanemad on sündinud välismaal;
3. kolmanda põlvkonna välispäritolu rahvastik – inimesed, kelle kõik vanavanemad on sündinud välismaal, kuid kelle vanematest vähemalt üks on sündinud Eestis;
4. põlisrahvastik – inimesed, kelle vähemalt üks vanem ja üks vanavanem on sündinud Eestis.

Joonis 7. Eesti rahvastiku jagunemine põlisuse järgi

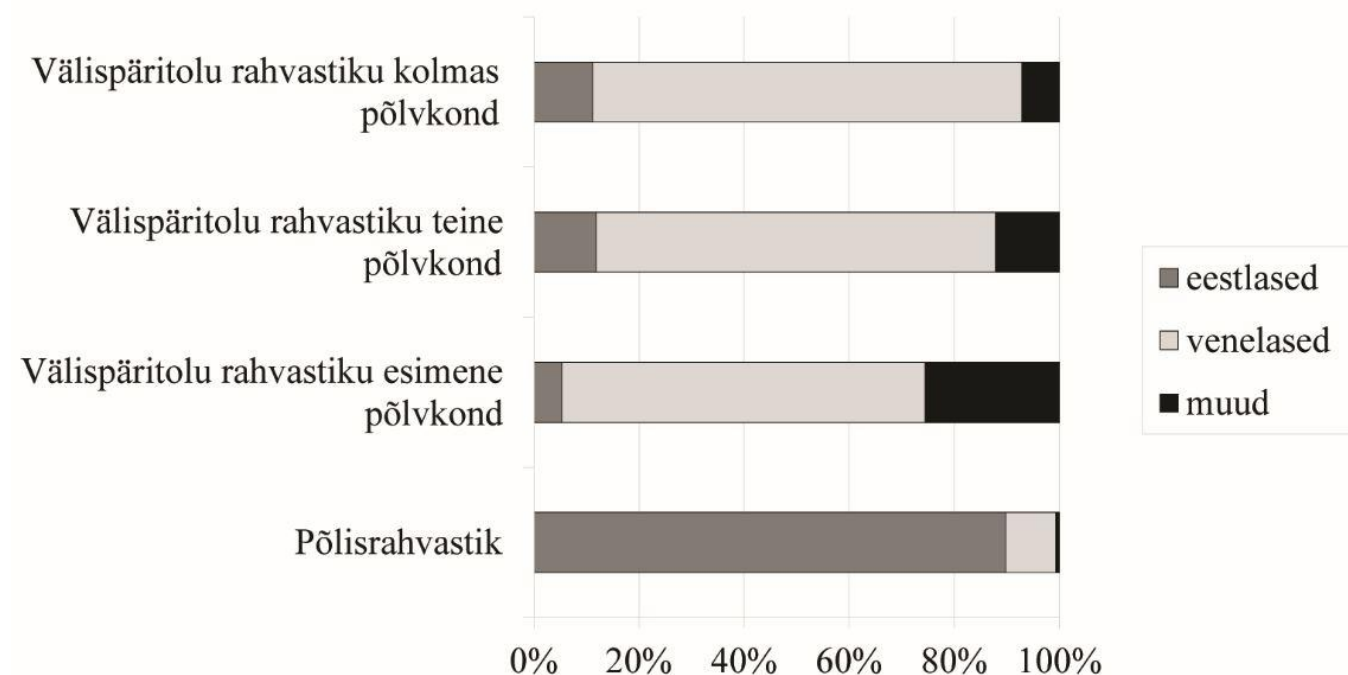

ALLIKAS: Statistikaamet.

Ilmnes, et Eesti elanikkonnast oli loendushetkel ligikaudu veerand välispäritolu. See suhtarv oli ligikaudu sama, mis eelmise loenduse ajalgi, kuigi siis käsitleti üksnes esimese ja teise põlvkonna välispäritolu rahvastikku, seega on põlisrahvastiku osakaal viimase tosina aasta jooksul pisut suurenenud, peamiselt esimese põlvkonna sisserännanute surmade tagajärjel.

Põlisuse määramisel ei kasutatud rahvust tunnusena, kuid ootuspäraselt selgus, et põlisus oli oluliselt rahvusega seotud, vt joonis 8. Kuigi enamik eestlasi kuulub põlisrahvuse hulka ja enamik muude rahvuste esindajaid välispäritolu rahvastiku hulka, ei ole see vastavus täielik, pildi muudavad keerukamaks segaperede esindajad.

Joonis 8. Põliselanike ja eri põlvkondade välisrahvastiku rahvuslik koostis

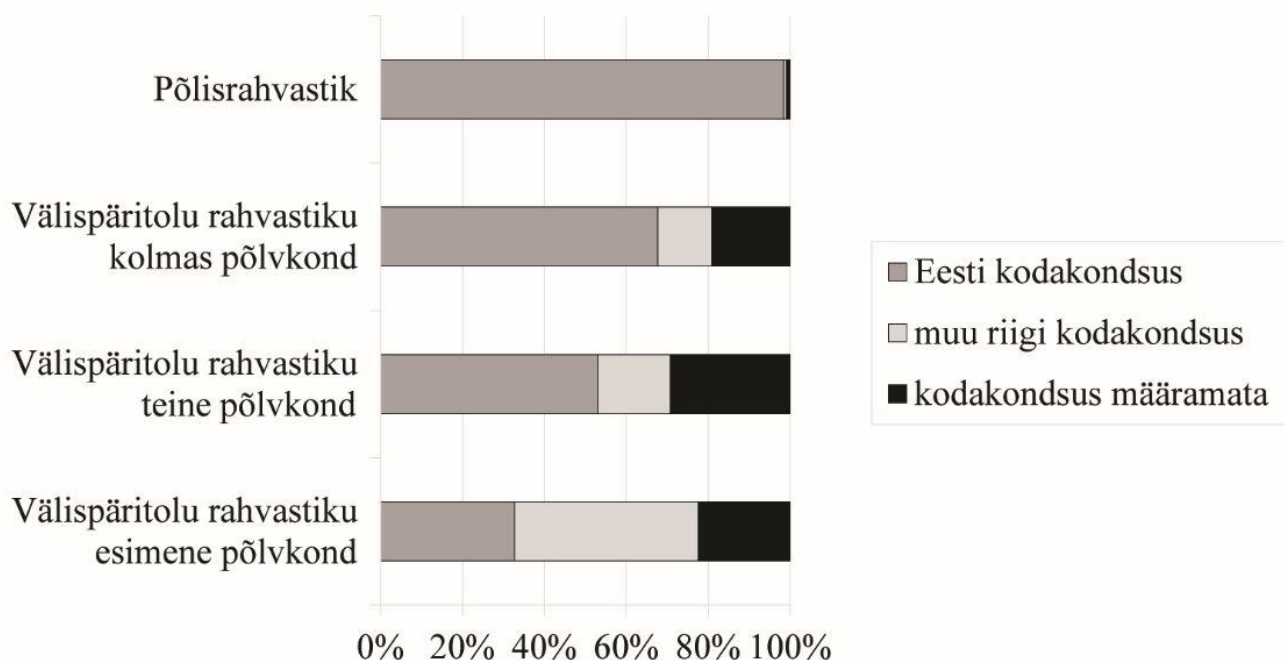
ALLIKAS: Statistikaamet.

Selgus, et põlvkonnad erinevad üksteisest märkimisväärselt vanuse poolest – esimese, teise ja kolmanda põlvkonna välispäritolu rahvastiku keskmine vanus loendushetkel oli vastavalt 60, 42 ja 25 aastat, põliselanikkonna vanus aga 39 aastat. See on igati ootuspärane, arvestades, et massilise sisserände aeg Eestisse jääb minevikku. Eri põlvkondade välispäritolu rahvastik on oma hoiakutelt üsna erinev, mida näitab nende jagunemine eesti keele oskuse ja kodakondsuse järgi.

Eesti keele oskuse jagunemine põlvkonniti on sarnane kodakondsuse jaotusega: esimese põlvkonna välispäritolu rahvastikust oskab eesti keelt kõigest kolmandik, teise ja kolmanda põlvkonna välispäritolu rahvastikust aga ligikaudu 60 protsenti.

Eesti püsielanikest 85 protsenti on siin sündinud. Eestlastest ja venelastest on Eestis sündinud vastavalt 97 ja 62 protsenti. Ka Eestis elavatest juutidest on siin sündinud üle poole – 52 protsenti. Ülejäänud vähemusrahvuste esindajate enamik on sündinud oma kodumaal: ukrainlastest 62 protsenti, valgevenelastest 67 protsenti, lätlastest 60 protsenti, leedulastest 51 protsenti. Seevastu siinsetest soomlastest, sakslastest ja poolakatest on oma kodumaal sündinud vähem: vastavalt 20, 13 ja 19 protsenti, rohkem on neid sündinud Eestis (soomlastest 45%, nii sakslastest kui ka poolakatest 36%). Venemaal on soomlasi ja sakslasi sündinud vastavalt 35 ja 28 protsenti, poolakatest on aga 23 protsenti sündinud Valgevenes.

Joonis 9. Põliselanike ja eri põlvkondade välisrahvastiku koostis kodakondsuse järgi (muu riigi kodakondsus sisaldab ka Vene kodakondsust)

ALLIKAS: Statistikaamet.

Kokkuvõte

Eesti elanikkonna praegune rahvuslik koosseis on kujunenud põhiliselt eelmise sajandi teisel poolel nõukogude okupatsiooni tingimustes. Teise maailmasõja tulemusena kadusid Eesti ajaloolised vähemusrahvad, ainsa erandina jäi siia püsima Peipsi-äärsete vanausuliste venelaste kogukond, kuid nendegi hulgas on arvestatav hulk uustulnukaid, kes on sinna kolinud pigem rahvusliku kui usulise identiteedi põhjal.

Aastail 1945–1989 kasvas Eesti rahvaarv hinnanguliselt 600 000–700 000 inimese võrra, st toonasele rahvastikule lisandus mahult ligi kolmveerandi jagu. Kuigi saabujate seas oli ka kodumaale naasnud eestlasi, ei saavutanud eestlaste koguarv ka perioodi lõpuks sõjajärgset taset ja eestlaste osakaal rahvastikus langes 61,5 protsendi tasemele (enne Teist maailmasõda oli see näitaja 88 protsenti), linnades elas ligikaudu 70 protsenti püsielanikest ja paljudes linnades oli enamik elanikkonnast venekeelne.

Järgnenud paarikümne iseseisvusaasta jooksul on rahvastikupilt mõnevõrra muutunud, kuid kõik muutused pole olnud kaugeltki soodsad. Selgituseks tuleb märkida, et rahvastiku arvestuses on tavaks kasutada aasta esimest päeva, mis praegusel juhul erineb ainult ühe päeva võrra 2011. aasta loendusest. Seega rahvaarv, arvestades üksnes tsiviilelanikkonda, on aastatel 1989–2012 vähenenud 240 000 võrra (15,4%). Sellest kolmandik on toimunud negatiivse loomuliku iibe,

kaks kolmandikku aga negatiivse rändesaldo arvel. Esimesel perioodil pärast taasiseseisvumist lahkusid peamiselt mitte-eestlased ja selle tagajärjel on eestlaste osakaal rahvastikus tõusnud 2011. aastaks ligi 70 protsendini. Mida aeg edasi, seda rohkem lahkub siiski Eestist noori eestlasi, kuid tasapisi suureneb ka tagasirändajate arv, ulatudes praegu hinnanguliselt kolmandikuni lahkujatest.

Muutunud on ka rahvastiku vanuseline koostis – madala sündimuse, tublisti pikenenud oodatava eluea ja noorte väljarände tulemusena on rahvastik viimaste aastate jooksul mitme aasta võrra keskmiselt vananenud. Eriti on vananenud välispäritolu rahvastik – esimese põlvkonna sisserännanud (12 protsenti kogu püsielanikkonnast) on keskmiselt 60-aastased, teise põlvkonna sisserännanute (7%) keskmine vanus on 42 aastat, põliselanike vanus on 39 aastat. Seega võib öelda, et mitte-eesti kogukonnas annab tooni esimese põlvkonna välispäritolu elanikkond kui kõige arvukam. Nemad on mitte ainult kõige eakamad, vaid ka kõige konservatiivsemad niihästi kodakondsuse kui ka riigikeelesse suhtumise poolest. Kuigi rahvuste poolest on see kogukond võrdlemisi mitmekesine, on neist paljud Venemaal sündinud, tunnistavad õigeusku ja peavad oma emakeeleks vene keelt.

Oluline muutus on aga toimunud elanikkonna paiknemises Eestis: hoogustunud on liikumine maalt linnade lähedusse, valglinnastumine ja selle tulemusena ääremaastumine – inimtühjaks muutuvad maakondade, aga ka valdade servaalad. Sellele aitab kaasa ka välisränne: nimelt ääremaadelt lahkub suhteliselt palju noori välismaale. Samal ajal on Ida-Virumaa jätkuvalt võrdlemisi endasse sulgunud piirkond, millel siserändelised seosed on Eesti teiste piirkondadega võrdlemisi nõrgad. Siin ei ole toimunud muutust ka rahvastiku koostises, kuigi kõigis ülejäänud maakondades on eestlaste osakaal viimase tosina aasta jooksul ühe-kahe protsendi võrra kasvanud.